

Journal of Comparative Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 27 winter 2023

**Hope and Despair in Amal Donqol and Siavash Kasraei's Poems
(A Semiotic Analysis of Time-Place and Myths Components)***

Samaneh Nowrouzi¹, Ali Salimi², Maryam Rahmati³, fatemeh kolahchian⁴

1. Introduction

Semiotics has provided researchers in the immediate past years with a tool for analyzing, understanding, and criticism of literary texts and discovery of hidden meanings. Semiotics has tried to unveil, decipher, and discover the deep meanings behind the structure. Amal Donqol (a contemporary Egyptian poet) and Siavash Kasraei (an Iranian poet) lived in their turbulent times. Political and social disorders intensively influenced the content and structure of their poems. The comparative semiotic study investigates meticulously and in detail the works of the Egyptian and Iranian poets considering hope and despair. It hopes to have a better and deeper understanding of the poets' thoughts and spirits and their influence on their poems. Moreover, the study makes the ground for better presenting of the similarities and differences of their attitudes, as they live in rather similar conditions.

Using the semiotics of the application of time, place, and myths, the study investigated the duality of *despair* and *hope* in some poems

* Date received: 19/05/2022 Date review: 05/10/2022 Date accepted: 17/10/2022

1. PhD student in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: yahoo.com@samaneh.nowrouzi

2. **Corresponding author:** Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: a.salimi@razi.ac.ir

3. Associated Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: rahmatimaryam88@gmail.com

4. Associated Professor of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: kolahchian@razi.ac.ir

of the two poets regarding the structure and poetic language. It tried to answer the question that how despair and hope have been presented in the poems and in mentioned components and how their poetic and artistic manifestations are.

2. Methodology

This descriptive-analytic study was done within the American framework of comparative literature.

3. Discussion

Semiology (or semiotics) is a new type of criticism that has had a great impact on literary studies and related research. This field of study interprets literary texts according to such criteria and layers as time, place, intertextuality, narration, character, etc. This study explored the place, time, and mythical characters to show the appearance of hope and despair in the selected poems. The components work as codes for the poet through which he shows his inner feelings and imposes positive or negative meaning upon them. The analysis of the signs unveils the hidden layers of meanings in a literary text and familiarizes readers with the world, thoughts, and feelings of its writer.

Time and place as signs and their signified are various and wide in literary texts and important for reading texts. The poets have used many words showing place and time. In many cases, adverbs showing the place in Donqol and Kasraei's poems lose the characteristic of being adverb of place and become a signifier having specific signifiers. The time adverbs have also been used in this way as their poems show the change many times. The words become positively or negatively marked as they convey the poets' feelings. These words convey meanings different from their place and time meanings, which engages the readership with one of the dualities of *despair* or *hope*. Myth is also an important component that imposes meaning on the meaning in works of both poets. Using and recreating the myths, the poets communicate their ideals and spirits to the audience.

4. Conclusion

- The study investigated the duality of *despair* or *hope* in the poems of two poets based on the application of some components of the semiotics of time, place, and myths. The socio-political conditions that the two poets live in seem to be the same and their poems protest against their contemporary situation, but based on the mentioned examples one can say that when the poems have been composed, when death and despair were dominant in the mental space of poets, he optimistically expected a bright future, whereas death and despair are always dominant in Amal Danqol's poems.

- As a result of the different views of the poets, time, place, and myth have a hopeful and liberating application in the poems. In Amal's poems, however, the place, time, and myth components become nightmares of fear and failure, as a result of his sad and desperate creations.

- Finally, looking from semiotic analysis, it can be concluded that the fully optimistic and hopeful poems of Siavash Kasraei sometimes lack poetic fantasy and becomes similar to prose, making it a weakness of the poems. On the contrary, Amal Danqol's poems, though exaggerates in expressing darkness, they are totally strong and surprising sometimes regarding poetic beauties, creating new meanings, and linguistic deviations.

Keywords: Amal Donqol, Siavash Kasraei, disappointing and hope, semiotics, myths.

References [In Arabic]

- Abbas, I. (n.d.). *Trends of contemporary Arabic poetry*. Kuwait, Kuwait: Alam al-Ma'rifa.
- Abid, M. S. (2010). *The space of the poetic world from the formation to demonstration*. Beirut, Lebanon: Dar al-Naynava.
- Abuzian, F. M. (2017, May 12). *The semiotics of textual interference in the poetry of Amal Donqol*. The 3rd International Conference on Linguistic and Literary Studies. Al-Madinah International University, Malaysia.

- Al-Dosari, A. (2004). *Amal Donqol, a poet on the lines of fire*. Doha, Qatar: Al-Ghisma al-Arabia li Dirasat va al-Nashr.
- Al-Fakhuri, H. (2001). *The history of Arabic Literature*. Tehran, Iran: Tous.
- Al-Maghalih, A. A. (1987). *An introduction to poetic works of Amal Dangul*. Cairo, Egypt: Al-Maktaba Madbouly.
- Amin-Moghaddasi, A., & Salemi, M. (2020). *The effect of 1967 defeat on Amal Donqol's poems, a research based on Michael Riffaterre's semiology*. *Studies on Arabic Language and Literature*, 11(31), 1-22.
- Ashri Zaed, A. (1978). *Exploring traditional characters in contemporary Arabic poetry*. Tripoli, Libya: Al-Shirka al-Amma li Nashr va al-Towzi'.
- Ashri Zaed, A. (1980). *Using Arab heritage in our contemporary poetry*. *Journal of Al-Fosool*, 1, 203-220.
- Donqol, A. (2012). *Comprehensive works*. Cairo, Egypt: Dar al-Shorugh.
- Hilal, A. (2009). *The manifestation of world in Amal Dongol's poems*. Kafr El-Shaikh, Egypt: Al-Ilm va al-Iman li Nashr va al-Towzi'.
- Hossein, Kh. (2000). *The poetry of place in new novels (the narrative discourse of Edward al-Kharrat as a case)*. Riyadh, Saudi Arabia: Al Yamamah Institution.
- Ibn Khallikan, A. Sh. (1997). *Vafayat al-A'yan va Abna' al-Zaman*. Vol. 2. Beirut, Lebanon: Dar al-Sadir.
- Najafi Ivaki, A., & Vakili, Z. (2013). *Semiotics of the last words of Spartacus*. *New Critical Arabic Literature*, 3(4), 172-204.
- Soalemia, A., & Sarwaty, M. (2018). *Semantic fields in Amal Donqol's poetry* (Unpublished master's thesis). University of Eloued, Algeria.

References [In Persian]

- Ahmadi, B. (1992). *From visual signs to text*. Tehran, Iran: Markaz.
- Ahmadi, B. (2001). *Interpretation and the structure of text*. Tehran, Iran: Markaz.
- Barahani, R. (1992). *Gold in copper*. Vol. 2. Tehran, Iran: Moalef.
- Chandler, D. (2008). *Basics of semiotics* (M. Parsa, Trans.). Tehran, Iran: Soureh.
- Chevalier, J., & Gheerbrant, A. (2006). *A dictionary of symbols*. Vol. 4. (S. Fazaeli, Trans.). Tehran, Iran: Jeihoun.

- Choghazardi, A. (2007). *Symbols of resistance literature in Donqol's poems*. (Unpublished master's thesis). Razi University, Kermanshah, Iran.
- Farhangi, S., & Yousofpour, M. (2010). *Semiotics of Alephbaye dard composed by Gheisar Aminpour*. Kavoshnameh, 11(21), 143-165.
- Ghaderi, A., & Seyyedi, S. H. (2020). *A semiotic reading of the poetic language of Amal Donqol, adopting a layered approach: A case study of the Qasida 'Al-Buka' Bayna Yaday Zarqa' al-Yamama'*. Arabic Language and Literature, 12(1), 60-76.
- Ghanavati, M. (2010). *Human beings in the contemporary poetry with an emphasis on the Sohrab Sepehri, Nader Naderpour, Siavosh Kasraei, and Simin Behbahani's poems*. (Unpublished master's thesis). Shahid Chamran University, Ahvaz, Iran.
- Ghobadi, H. (1996). *Exploring the common epic and mystic signs in Persian Literature with an emphasis on Shahnameh and Rumi's works*. (Unpublished doctoral dissertation). Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran.
- Ghobadi, H., & Kolahchian, F. (2007). *Analysis of hope and despair in Rumi's thoughts and stories*. Literary Research, 4(17), 149-176.
- Guiraud, B. (2001). *Semiology* (M. Nabavi, Trans.). Tehran, Iran: Agah.
- Hassanli, K. (2007). *Innovation types in contemporary poetry of Iran*. Tehran, Iran: Sales.
- Heidari, H., & Farzaheh, F. (2015). *Symbolic application of ritual-mythical names and beliefs in Siavash Kasraei's poems*. Persian Language and Literature of Islamic Azad University, Sanandaj Branch, 7(22), 1-30.
- Kasraei, S. (2012). *A collection of Poems (from Ava to Havayeh Aftab)*. Tehran, Iran: Markaz.
- Makaryk, I. R. (1905). *Encyclopedia of contemporary literary theory: Approaches, scholars, terms* (M. Mohajer & M. Nabavi, Trans.). Tehran, Iran: Agah.
- Naseri, N., & Ghoreishi, M. (2013). *The manifestation of despair and hope in Shiavash Kasraei's poems*. Journal of Baharestan Sokhan, 9(11), 37-56.
- Nejadkhalili, M. (2017). *Manifestations of freedom and patriotism in contemporary African poets' thoughts (A case study of Amal Donqol, Moufdi Zakaria and Muhammad al-Fayturi)*. (Unpublished master's thesis). Tabriz University, Tabriz, Iran.

- Sadri Koupaei, A. (2015). *Exploring the presence of myths Isis and Osiris in contemporary Arabic poetry (with emphasis on Salah Ab al-Sabour, Amal Donqol, and Samih al-Ghasem's poems)* (Unpublished master's thesis). Kashan University, Kashan, Iran.
- Safavi, K. (2015). *An introduction to semiotics of literature*. Tehran, Iran: Elmi.
- Salimi, A., & Choghazardi, A. (2009). *Symbols of resistance in contemporary poetry of Egypt (Case study: Amal Donqol)*. *Journal of Resistance Literature*, 1(1), 71-88.
- Taherinia, A., Molla Ebrahimi, E., & Elyasi, H. (2020). *A critical semiotic analysis of Amal Donqol "Al-Asha al-Akhir" based on the textual and metaphorical method of Fairclough and the method of action analysis of Theo van Leeuwen*. *Journal of Arabic Literature*, 12(2), 1-22.
- Tolouei Azar, A., & Haghbin, Sh. (2010, October 19). The analysis of the poetic collection of Siavash Kasraei's Arash Kamangir based on "hope" theme. *The National Conference on Myth*. Iranian Association of Language and Literature. Arak, Iran. [In Persian]
- Zamiran, M. (2004). *An introduction to semiotics of art*. Tehran, Iran: Gheseh.

نشریه ادبیات تطبیقی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و هفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

یأس و امید در شعر أمل دنقل و سیاوش کسرای

(تحلیل نشانه‌شناسی مؤلفه‌های مکان-زمان و اسطوره‌ها)*

سمانه نوروزی^۱؛ علی سلیمی (نویسنده مسئول)^۲؛ ؟؛ مریم رحمتی^۳؛ فاطمه کلاهیچیان^۴

چکیده

در سال‌های اخیر دانش نشانه‌شناسی بابت تازه در تحلیل، فهم و نقد متون ادبی و کشف زوایای پنهان آن به وجود آورده‌است. أمل دنقل شاعر معاصر مصری و سیاوش کسرای از جمله شاعران دغدغه‌مندی هستند که در زمانه‌ای متلاطم زیسته‌اند. نابسامانی‌های سیاسی و اجتماعی در محتوا و ساختار شعر این دو به شدت تأثیر گذاشته‌است. این مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، مضمون «یأس و امید» در مؤلفه‌های نشانه‌شناسی مکان-زمان و اسطوره‌ها، در سروده‌های این دو شاعر را بررسی و با هم مقایسه نموده و درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که این درون‌مایه چگونه در شعر دو شاعر متجلی شده‌است. نتایج به دست آمده از این پژوهش، گویای آن است که شعر دو شاعر با وجود شباهت‌های فراوان در درون‌مایه‌هایی چون اعتراض به وضع موجود و دعوت به مبارزه، بسیار با هم متفاوت است. در شعر کسرای همواره جلوه‌هایی از روشنایی و بالندگی دیده می‌شود. کاربرد نشانه‌های مکان، زمان و اسطوره‌ها در شعر او، به منزله دمیدن روح امید در

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۲/۲۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۷/۱۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۱/۰۷/۲۵

Doi: 10.22103/jcl.2023.19521.3476

صص ۳۲۳-۳۵۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. ایمیل: samaneh.nowrouzi@yahoo.com

۲. استاد گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. ایمیل: a.salimi@razi.ac.ir

۳. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. ایمیل: rahmatimaryam88@gmail.com

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. ایمیل: kolahchian@razi.ac.ir

هموطنان است. شعر حماسی «آرش کمانگیر» نمونه‌ای آشکار از این نگاه سرشار از امیدواری است؛ اما شعر أمل دنقل که سرشار از هنر شعری و هنجارگریزی‌های زبانی است، به شکلی عمیق متأثر از شکست‌های پی‌درپی جهان عرب و در گرداب یأسی سهمگین غوطه‌ور است؛ به گونه‌ای که کاربرد مکان، زمان و اسطوره‌ها در شعر وی، به شدت تیره است. شعر وی سوییۀ تاریک حوادث را برجسته نموده است. سروده «البكاء بین یدی رزقاء الیمامه»، تصویری جامع از همه شعر اوست.

واژه‌های کلیدی: أمل دنقل، سیاوش کسرای، یأس و امید، نشانه‌شناسی، اسطوره‌ها.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

ادبیات آیینۀ عواطف، احساسات و آرزوهای انسان است. «شاید بتوان گفت یک رویۀ صفحه‌تاریخ، اسطوره، هنر و ادبیات انعکاس امیدهای آدمی و رویۀ دیگر آن بیان یأس‌های وی بوده است. این تناظرها از آغاز پیدایش بشر تا تحول مدنیّت و تمام سیر تکامل اجتماع تا امروز به چشم می‌خورد. به نظر می‌رسد یکی از ویژگی‌های هنر و ادبیات ناب، میزان گره‌خوردن متن با شدت انعکاس طبیعی امیدها و یأس‌هاست.» (قبادی، ۱۳۸۶: ۳۸۶)

دوگانه «امید و یأس» از جمله عواطفی است که بسیاری از آثار ادبی برجسته ملل همواره با آن گره خورده است. این دوگانه همزاد انسان، گاهی از نابسامانی‌های اجتماعی و سیاسی شاعر و ادیب سرچشمه می‌گیرد و برخی اوقات، علاوه بر شرایط بیرونی، رنج‌های درونی هنرمند است که آن را شدت می‌بخشد. گاهی بازتاب این احساسات در لایه‌های سطحی متن ادبی کمتر نمایان است و درک درست آن نیازمند تحلیل لایه‌های عمیق‌تر متن است. زیرا چنان که گفته‌اند: «شعر پنهان‌گر است و همواره حرف‌هایی دارد که از ما پنهان می‌کند. معنا یا معناهای پنهان شعر مواردی مادی نیستند که یک بار و برای همیشه کشف

شوند. گونه‌ای راهنمایی به موارد دیگرند که چون به آنها دست یابیم، نوع موارد دیگر را می‌یابیم.» (احمدی، ۱۳۷۱: ۲۰۴)

از آنجا که سیاوش کسرایی و امل دنقل در دوره‌ای پرالتهاب می‌زیستند، حوادث سیاسی جامعه، روح آنان را متأثر ساخت و در شعرشان بازتاب چشمگیری یافت. حوادثی مانند نهضت ملی نفت و پیروزی انقلاب اسلامی در ۱۳۵۷ از مهم‌ترین رویدادهای ایران در روزگار کسرایی بودند. بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و در نتیجه عوامل مختلف سیاسی- اجتماعی، یأس تلخ و مرگ‌باری بر شعر گروه کثیری از شعرا حاکم شد و تنها اندک شاعرانی تسلیم ناامیدی نشدند که سیاوش کسرایی از جمله آنان است. اوضاع سیاسی- اجتماعی مصر نیز در خلال سال‌های ۱۹۶۰ به اوضاع ایران شبیه بود. شکست عرب‌ها از اسرائیل در سال ۱۹۶۷، تحولات سیاسی منطقه، ناکارآمدی حاکمان عرب و محقق نشدن وعده‌های جمال عبدالناصر در پی شکست وی، از بارزترین و اندوهبارترین حوادثی بودند که بر شعر دنقل تأثیر بارزی گذاشتند.

اگرچه شعر این شاعران، اعتراض به وضع موجود است، اما آنچه که دوگانه «یأس و امید» را در شعر این دو به کلی متفاوت نموده است، بیشتر از عوامل بیرونی، حس درونی شاعران است. گویا هر دو شاعر، به سبب ناکامی‌های پی‌درپی، در تونلی تاریک محبوس شده‌اند؛ اما با این تفاوت که یکی روی به سوی تاریکی تونل دارد و دیگری سویه روشنایی آن را برگزیده است. با این نگاه متفاوت به روند حوادث، دوگانه یأس و امید، در جای‌جای شعر این دو شاعر خود را نشان می‌دهد که در قالب مؤلفه‌های مکان، زمان و شخصیت‌های تاریخی به بررسی آن پرداخته می‌شود. روش این پژوهش توصیفی- تحلیلی می‌باشد و در حوزه ادبیات تطبیقی و در چارچوب مکتب آمریکایی نگاشته شده است.

طی سالیان اخیر، شعر دنقل و کسرایی از زوایای مختلف و در پژوهش‌های گوناگون، مطالعه و کتاب‌ها و مقالات بسیاری در این زمینه منتشر شده است؛ اما به شکل تطبیقی و با محوریت تحلیل نشانه‌شناسی دو گانه «یأس و امید» در شعر این دو، تا کنون هیچ تحقیقی انجام نشده است. برخی از مقالاتی که به صورت مجزا انجام شده و با این موضوع قرابت دارد، به شرح زیر است:

علی نجفی ایوکی و زهرا وکیلی (۱۳۹۲) در مقاله «نشانه‌شناسی سروده (کلمات سبارتاکوس الأخيرة)» این قصیده دنقل را از لحاظ زبانی و معنایی و در دو سطح افقی و عمودی مورد ارزیابی قرار داده‌اند.

فاتح محمد ابوبکر ابوزیان (۲۰۱۷) در مقاله «سیمایه التداخل النصی فی شعر أمل دنقل» تاثیر علم نشانه‌شناسی بر شناخت شعر دنقل را از خلال سه مؤلفه تناس، عنوان و قناع بیان کرده‌اند.

موسی نژادخلیلی (۱۳۹۶) در پایان‌نامه «جلوه‌های آزادی و میهن پرستی در اندیشه شعرای معاصر افریقا (مطالعه موردی أمل نقل، مفدی زکریا و محمد الفیتوری)» یأس و ناامیدی از آزادی و رهایی را در شعر دنقل با ذکر نمونه‌هایی تحلیل کرده‌اند.

آزاده قادری و سیدحسین سیدی (۱۳۹۹) در مقاله «خوانش نشانه‌شناختی با رویکردی لایه‌ای از زبان شعر أمل دنقل مطالعه موردی قصیده (البكاء بین یدی زرقاء الیمامة)» در سطوح آوایی، واژگانی و بلاغی این قصیده را بررسی و معانی پنهان آن را آشکار کرده‌اند. علی باقر طاهری‌نیا، عزت ملا ابراهیمی و حسین الیاسی (۱۳۹۹) در مقاله «تحلیل نشانه‌شناسی انتقادی قصیده (العشاء الأخير) با تکیه بر روش متنی و فرامتنی فرکلاف و روش کنش تحلیل تئوون لیون» به تحلیل ویژگی‌های صوری، بازخوانی محتوای قصیده و تحلیل بینامتنی گفتمان پرداخته‌اند.

ابوالحسن امین مقدسی و محمد سالمی (۱۳۹۹) در مقاله «اثر النکسة فی شعر أمل دقتل (دراسة سیمیائیة علی ضوء منهجیة مایکل ریفاتر)» با استفاده از نظریه «مایکل ریفاتر» میزان تأثیر شکست در نگرش شاعر را بررسی کرده‌اند.

عبدالله طلوعی آذر و شبلم حق‌بین (۱۳۸۹) در مقاله همایشی «تحلیل منظومه آرش کمانگیر سیاوش کسرایی بر اساس بن مایه امید» نمونه‌هایی از جلوه‌های امیدواری شاعر را در منظومه «آرش کمانگیر» نشان داده‌اند.

خسرو قنواتی (۱۳۸۹) در چندین صفحه از پایان نامه «انسان در شعر معاصر با تأکید بر شعر سهراب سپهری، نادر نادرپور، سیاوش کسرایی و سیمین بهبهانی» از تسلط امید در شعر کسرایی و غلبه آن بر ناامیدی گفته‌اند.

ناصر ناصری و مهری قریشی (۱۳۹۲) در مقاله «تجلی یأس و امید در شعر سیاوش کسرایی» امید و یأس در اندیشه سیاوش کسرایی و بازتاب آن در سروده‌های او را با ذکر نمونه‌هایی از اشعار این شاعر مورد بررسی قرار داده‌اند.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

دانش نشانه‌شناسی به گره‌گشایی، رمز‌گشایی و کشف معانی پنهان در ورای ساختار ظاهری و سطحی متن می‌پردازد. این پژوهش تطبیقی در حیطه دانش نشانه‌شناسی، با بررسی دقیق‌تر سروده‌های دو شاعر مبارز مصری و ایرانی از زاویه امید و ناامیدی موجب درک بهتر و ژرف‌تر اندیشه‌ها و روحيات آنها و در نتیجه تأثیر آن بر سروده‌هایشان می‌شود. افزون بر این، زمینه را برای نمایش بهتر همسانی‌ها و تفاوت‌های نگرش آنها که تقریباً در شرایط مشابهی می‌زیستند فراهم می‌کند.

این مقاله سعی بر آن دارد تا براساس نشانه‌شناسی کاربست مؤلفه‌های مکان، زمان و اسطوره‌ها، دو گانه «یأس و امید» را در سروده‌های دو شاعر، از لحاظ ساختار و زبان شعری

تحلیل و بررسی نماید و می‌کوشد به این پرسش پاسخ‌گوید که درون‌مایه یأس و امید چگونه در شعر دو شاعر و در قالب مؤلفه‌های مذکور متجلی شده و نمود شعری و هنری یافته‌است.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. نشانه‌شناسی

«نشانه‌شناسی» (Semiology) دانشی جدید در حوزه نقد است که در مطالعات و تحقیقات ادبی تأثیر چشمگیری داشته‌است. «فردینان دوسوسور» - زبان‌شناس سوئیسی - برای نخستین بار بر اهمیت علم نشانه‌شناسی تأکید کرد و تقریباً همزمان با او زبان‌شناسان دیگری مانند «چارلز سندرس پیرس» آمریکایی پا به این عرصه گذاشتند. زبان‌شناسان تعاریف متعددی را از این زبان ارائه کرده‌اند. «متداول‌ترین تعریف از نشانه‌شناسی می‌گوید: نشانه هر چیزی است که نماینده هر چیزی جز خودش باشد، یا به عبارتی دیگر، بر چیزی دیگری غیر از خودش دلالت کند.» (صفوی، ۱۳۹۴: ۱۷) «پی‌یر گیرو» نشانه‌شناسی را علمی می‌داند که به مطالعه نظام‌های نشانه‌ای نظیر زبان‌ها، رمزگان‌ها، نظام علامتی و... می‌پردازد.» (گیرو، ۱۳۸۰: ۱۳) همه مؤلفه‌های به کاررفته در متن ادبی مانند مکان، زمان، شخصیت‌های تاریخی و اسطوره‌ای به منزله رمزگانی هستند که شاعر و ادیب احساسات درونی خویش را در آنها به ودیعه می‌نهد و همواره بارمعنایی مثبت یا منفی به این عناصر می‌بخشد. تحلیل این نشانه‌ها، پرده از لایه‌های پنهان متن ادبی بر می‌دارد و خواننده را با دنیای نویسنده پیوند می‌زند. «اگر بخواهیم به زبان ساده نشانه‌شناسی را روشن کنیم می‌توان آن را مطالعه منظم و سامان‌مند همه مجموعه عوامل مؤثر در ظهور و تأویل نشانه‌ها نامید.» (ضمیران، ۱۳۸۳: ۷) درحقیقت نشانه‌شناسی «نظامی است که با پرداختن به اشارات و دلالت‌های متن، تصویر دقیقی از سیاست‌های حاکم بر شکل‌گیری متن ادبی به دست

می‌دهد.» (عبید، ۲۰۱۰: ۱۴۵) «پیش‌تر نقد ادبی به بررسی معنای متون می‌پرداخت، درحالی‌که نشانه‌شناسی، نشان می‌دهد که چگونه معنا از طریق نشانه‌های به‌هم‌تنیده در متن تولید می‌شود. نشانه‌شناسی موجب شده است که نقد ادبی نظام‌مندتر، موشکافانه‌تر و علمی‌تر شود.» (مکاریک، ۱۳۸۴: ۳۳۰) ادبیات و به‌ویژه شعر از مهم‌ترین منابعی است که با پردازش توسط این دانش و بررسی عمیق و لایه‌ای آن می‌توان به افکار و نگاه ادیب و شیوة القای پیام او پی برد. «هر نشانه در یک متن ادبی، بنا به ارتباطش با سایر نشانه‌ها و سیاق خاص، دلالت‌های متعدد می‌گیرد. نشانه‌شناسی، متن ادبی را بدون توجه به سیاق و تنها از درون، مورد بررسی قرار نمی‌دهد و آن را یک متن بسته و جدا از خواننده نمی‌پندارد. درحقیقت به دنبال تحلیل متون در حکم کلیت‌های ساخت‌مند و در جستجوی معنای پنهان و ضمنی است.» (چندلر، ۱۳۸۷: ۲۹) درواقع «نشانه‌شناسی ادبی کشف ارتباط میان نویسنده، متن و خواننده است؛ به عبارتی دیگر نشانه‌شناسی ادبی یافتن مناسبت میان تصویر (دال) و تصوّر (مدلول) است و هدفش درنهایت کشف مناسبتی است میان آنچه نویسنده ارائه کرده و آنچه خواننده فهمیده یا تأویل کرده است.» (احمدی، ۱۳۸۰: ۶)

۲-۲. کاربرد نشانه‌ای واژگان دال بر مکان و زمان

نشانه‌ها در متن ادبی بسیار متنوع و مدلول آنها بسیار گسترده است. «در تقسیم‌بندی پیرس از انواع نشانه‌ها، قیده‌های زمان و مکان از انواع نمایه شمرده می‌شوند و دال در این گونه نشانه‌ها به صورت فیزیکی یا علی بر مدلول دلالت می‌کند.» (فرهنگی و یوسف‌پور، ۱۳۸۹: ۱۵۹) «حاکمیت قاطع زمان در تمام عرصه‌های زندگی بشر غیر قابل انکار است. ادبیات به عنوان ابزاری سودمند در شناخت بشر با نمودهای مختلف زمان درگیر بوده است. امروزه در اهمیت عنصر زمان، در جریان‌های ادبی معاصر به طور عام - نه صرفاً در شعر - هیچ اختلافی وجود ندارد و پژوهش‌هایی که در این زمینه نگاشته شده‌اند؛ همچون آثار

«برگسون و هایدگر» و آثار ادبی افرادی؛ چون «پروست، جیمز جویس، ویرجینیا ولف» و همچنین پژوهش‌های بسیاری که درباره نقش زمان در انواع مختلف ادبی نگاشته شده، نشان از اهمیت این عنصر دارد.» (عباس، بی تا: ۶۷) افزون بر این «مکان در ابداع ادبی نقش مهمی را ایفا می‌کند؛ چراکه مکان همان جایگاهی است که عملیات تأثیر و تأثر میان خبر و جهان در آن اتفاق می‌افتد.» (هلال، ۲۰۰۹: ۱۳) این عنصر «در متن، انسجام و هماهنگی ساختاری را تضمین می‌کند؛ بنابراین مکان کلیدی از کلیدهای خوانش متن است.» (حسین، ۲۰۰: ۶) قید مکان در متن ادبی، در بسیاری از موارد ویژگی قید مکان بودن خود را از دست می‌دهد و به دالی با مدلول‌های ویژه تبدیل می‌گردد. قید زمان نیز از این ویژگی برخوردار است و متون ادبی به وفور این دگردیسی را بازتاب داده‌است. بنابراین در متون ادبی، در بسیاری از اوقات، دو قید زمان و مکان، معنای فیزیکی خود را به کلی از دست می‌دهند و بار معنایی تازه‌ای به خود می‌گیرند که درون شاعر و هنرمند را در خود جای می‌دهند.

در جای جای شعر این دو شاعر، کلماتی دال بر مکان و زمان به کار رفته است. این کلمات به سبب عاطفه و احساس شاعر به کلماتی نشان‌دار مثبت یا منفی تبدیل شده و مفهومی متفاوت از مکان و زمان فیزیکی یافته‌است که خواننده را با یکی از دو گانه «یأس یا امید» درگیر می‌نماید. با این تفاوت که شعر کسرایی همواره نشانه‌ای برای امید به آینده برتر؛ اما شعر امل دنقل پیوسته مدلول آن یأسی آمیخته با درد و رنج است؛ بنابراین کاربرد مکان و زمان در شعر این دو شاعر که غالباً جنبه نشانه‌ای به خود گرفته، بسیار متفاوت است. یکی سروده: «آری! آری! زندگی زیباست، آتشگهی دیرینه پابرجاست» خلق می‌کند و دیگری در قصیده‌ای با عنوان «یومیات کهل صغیر السن» (یادداشت‌های کودکی پیر) از پایان زندگی سخن می‌گوید:

«أعرف أن العالم في قلبي.. مات!» (دنقل، ۲۰۱۲: ۱۰۱) (می‌دانم که دنیا در قلبم.. مرده است!) مکان در شعر کسرای، پیوسته رنگی از امید در خود دارد. از مکان‌های مورد علاقه شاعر «وطن» است. او حتی آنجایی که از ناکامی سخن می‌گوید، طولی نمی‌کشد که با آوردن واژه‌ای امیدآفرین، تاریکی یأس را با نور امید از شعر خود می‌زداید:

«امروز اگر خانه به خون خفته ست / فرداش چو بهار می‌آراییم» (کسرای، ۱۳۹۱: ۸۸۸)

از نگاه شاعر، این سرزمین «گلدان بلورینی» است که هر چند دشمن، امروز آن را در هم شکسته است؛ اما غمی نیست زیرا بهاری سرشار از گل و شادمانی در راه است:

«گیرم که گلدان بلورین را / گیرم که گلدان‌های این گلخانه را بر سنگ بشکستند / ... با آنچه در راه است / ترفند بیهوده است / به یورش او هیچ رهنبدی نمی‌پاید / چون دررسد هنگام / با موبکش پر گل، بهار جاودان از راه می‌آید» (همان: ۸۱۳)

برخلاف کسرای، در شعر امل دنقل مکان دالی است که همواره مدلولی تیره و تار با خود دارد. او در وصف خاطرات تلخ گذشته خود و دوستش، از «قاهره پیر» یاد می‌کند:

«نتوه في القاهرة العجوز.. ننسى الزمانا /...../ كان يبيكي وطناً و كنت ابكي وطناً» (همان، ۸۰)

توجه: ما در قاهره پیر، زمان را فراموش کرده، پرسه می‌زدیم و بر وطن می‌گریستیم.

شاید به دلیل سنگینی حزن و یأس است که واژه‌های دال بر وطن در سروده‌های دنقل از تنوع چندانی برخوردار نیستند و او بیشتر با واژه «أرض» از وطن خود یاد می‌کند. در سروده زیر، شاعر با درهم آمیختگی دو گانه زمین-زن، اندوه ژرف خود را بیان نموده است. زمین در نگاه او مجروحی (زنی) است که امیدی به بهبود او نیست:

«الأرضُ مازالت، بأذنيها دمٌ من قُرطها المنزوع.. / قَهْقَهةُ اللُّصُوصِ تَسوقُ هُودجها.. و تتركها بلا زاد.. / تشدُّ أصابعُ العطشِ المُميتِ على الرِّمالِ.. / تَضيعُ صرختها بِحَمَمَةِ الخَيْولِ»

(دنقل، ۲۰۱۲: ۹۰)

ترجمه: هنوز از گوش‌های زمین که گوشواره‌هایش کنده شده (ربوده شده) خون جاری است. قهقهه دزدان، کجاوهایش را به پیش می‌رانند و او را بدون توشه رها می‌کنند. انگشتان تشنگی مرگبار بر روی شن‌ها گره می‌خورد. فریادهایش را شیبه‌ی اسبان نابود می‌کنند.

در این سروده، واژه «الأرض» معادل «المراه» است و مدلول حقیقی این دال دوگانه و درهم تنیده، رنج و شکست است. «أرض» رمز سرزمین‌های عربی است که دزدان به او هجوم آورده و گوشواره‌هایش را ربوده‌اند. زمین در شعر أمل دنقل دالی است که مدلول آن اعطای هدیه‌ای به قیصرهاست، دوشیزه‌ای است که به او تجاوز شده و از نگاه شاعر، هیچ آبی این ننگ را نمی‌شوید:

«الأرض تُطْوَى فِي بَسَاطِ «النَّفْطِ» / تَحْمِلُهَا السَّفَائِنُ نَحْو «قَيْصِر» كِي تَكُونَ إِذَا تَفْتَحَتْ
الْفَائِنُ: / رَقِصَةً وَ هَدِيَّةً لِلنَّارِ فِي أَرْضِ الخُطَاةِ / / بَعْدَ أَنْ فَقَدَتْ بَكَارَتَهَا / وَ صَارَتْ
حَامِلًا فِي عَامِهَا الأَلْفَى مِنْ أَلْفَيْنِ مِنْ عُشَّاقِهَا / لَا النَّيْلُ يَغْسِلُ غَارَهَا القَاسِي وَلَا مَاءُ الفِرَاتِ»
(دنقل، ۲۰۱۲: ۹۱)

ترجمه: زمین هدیه‌ای پیچیده در بساط نفت است که کشتی‌ها آن را برای قیصر می‌برند تا در سرزمین تجاوزکاران برای آن جشن به پا کنند.... پس از آن که بکارتش را از دست داده و از هزاران متجاوز آبدستن شده. آب نیل و فرات ننگ او پاک نمی‌کنند.

سرزمین‌های عربی در شعر أمل دنقل به منزله عروس زیباروی عصر عباسی به نام «قطر الندی»^۱ است که پدرش در ازای ماندن در قدرت، او را به خلیفه عباسی «معتضدالدوله» هدیه داد:

«كَانَ «خُمَارُويَةً» رَاقِدًا عَلَى بَحِيرَةِ الرُّبْقِ / فِي نَوْمِهِ القِيلُولَةَ / فَمَنْ تُرَى يَنْقُذُ هَذِهِ الأَمِيرَةَ
المَغْلُولَةَ؟ / مَنْ يَا تُرَى يَنْقُذُهَا؟ / مَنْ يَا تُرَى يَنْقُذُهَا؟ / بِالسَّيْفِ / أَوْ بِالحِيلَةِ؟!» (همان:

ترجمه: «خمارویه» بر دریاچه جیوه خوابیده بود، در خواب نیمروزی اش. چه کسی این ملکه اسیر را نجات می‌دهد؟ به راستی چه کسی او را نجات می‌دهد؟ به راستی چه کسی او را نجات می‌دهد؟ با شمشیر یا با نیزنگ؟

از دیگر مکان‌های مورد توجه دو شاعر، واژه «شهر» است. کسراییی اگرچه گاهی حال شهر خود را پریشان می‌بیند و با اصطلاح کنایی «بخت تیره» از فضای حاکم بر کشور یاد می‌کند:

«روزگاری بود / روزگار تلخ و تاری بود / بخت ما چون روی بدخواهان ما تیره / دشمنان بر جان ما چیره / شهر سیلی خورده هذیان داشت» (کسراییی، ۱۳۹۱: ۱۰۴)

اما طولی نمی‌کشد که با امیدواری و با به‌کارگیری تشبیه تیرگی بخت خود به «روی بدخواهان» عاقبت کار دشمنان را شکست و ناکامی می‌داند. او با آوردن صفت «سیلی خورده» برای شهر و صفات ناخوشایند «تلخ، تار و تیره»، وضعیت آسف بار شهر و احساس اندوه خود را برای مخاطب تداعی می‌کند. با این وجود، به باور او، دیری نمی‌پاید که مردم شهر متحد خواهند شد و به این بساط پایان خواهند بخشید:

«شهر به رقص ایستاده / در تبسم چراغان» (همان: ۵۳۴) «شهر از شادی شکفته / گل فریادها / به هوا پرتاب می‌شود / پیایی» (همان: ۵۳۳)

اما از دیدگاه امل دنقل شهر دالی است که مدلول آن پیوسته در سرایشی سقوط است:

«أشعر الآن أنى وحيد.. / و أن المدينة فى الليل.. / (أشباحها و بنایاتها الشاهقه) / سفن»

غارقه / نهبتها قراصنة الموت ثم رمتها الى القاع.. منذ سنين» (دنقل، ۲۰۱۲: ۲۹۲)

ترجمه: من الآن احساس تنهایی می‌کنم. کابوس‌های شهر و بناهای بلندش کشتی غرق شده‌ای هستند که دزدان مرگ از سال‌ها پیش آن را غارت کرده و به قعر دریا انداخته‌اند.

در شعر او شهرهای عربی به منزله ستارگانی هستند که یکی پس از دیگری سقوط می‌کنند:

«با سماء / أكل عام: نجمة عربية تهوى.. / وتدخل نجمة برج البرامك؟!» (همان: ۹۳)

ترجمه: ای آسمان! آیا هر سال ستاره‌ای عربی فرو می‌افتد .. و ستاره‌ای وارد برج برامکه می‌شود؟

«دریا» از دیگر مکان‌های مشترک شعر دنقل و کسرای است. این مکان در شعر کسرای مدلول‌های مثبتی چون قیام، حرکت و مبارزه علیه استبداد و خفقان دارد و فرجام آن پیروزی است:

«من نبض خلق را / از راه گوش می‌شنوم، آری / همواره من تنفس دریای زنده را /
تشخیص می‌دهم» (کسرای، ۱۳۹۱: ۴۴۰) «کم کمک در اوج آمد پچپچ خفته / خلق چون
بحری برآشفته / به جوش آمد خروشان شد» (همان: ۱۰۸)

اما مدلول دریا در شعر دنقل مرگ و نیستی است و بر آن پرچم خشم و اندوه برافراشته شده است:

«صدیقی الذی غاض فی البحر... / مات... / وکانت علی البحر رایة حزنٍ و غَضَبَةٌ ریح...»
(دنقل، ۲۰۱۲: ۱۲۳)

ترجمه: دوستم که در دریا فرو رفت، مرد و بر دریا پرچم اندوه و خشم باد برافراشته شده بود.

در جایی دیگر دریا دالی است که مدلول آن به دام انداختن انسان‌هاست:

«قلتُ لها فی اللیلة الماطرة / البحرُ عنكبوت / و أنتَ فی شراکه / فراشة تموت» (همان: ۳۰۰)

ترجمه: در شب بارانی به او گفتم: دریا عنکبوت است و تو در دامش پروانه‌ای هستی که می‌میرد.

«عنكبوت در اینجا رمز وحشی‌بودن و دریا نماد بی‌رحمی و مرگ است.» (الدوسری، ۲۰۰۴: ۲۱۵)

رود نیل، این منشأ خیر و برکت، در شعر امل دنقل، انسانی سرگشته در بیابان است که اشغالگران درباره آن سؤال می‌کنند: «این کیست؟»:

«من ذلك الهائم في البرية؟ / ينام تحت الشجر الملتف والقناطر الخيرية؟ / -مولای: هذا النيل.. / نيلنا القديم! / - أين ترى يعمل.. أو يقيم؟ / -مولای: / كنا صبيبة نندس في ثيابه الصيفيه» (دنقل، ۲۰۱۲: ۲۰۵)

ترجمه: این آواره که زیر درختان و پل‌ها می‌خوابد کیست؟ سرورم این نیل است. نیل قدیم ماست! راستی چه می‌کند و مقیم کجاست؟ سرورم ما وقتی بچه بودیم در زیر سایه سار تابستانی او پا بر زمین می‌کوبیدیم. نشانه‌های زمانی نیز در شعر این دو شاعر کارکردی متفاوت دارد. «بهار» که سمبل رویش و امید است یکی از زمان‌هایی است که در شعر کسراییی حضوری چشمگیر دارد:

«با ما سخن مگو ز شکستن! / هرگز، شکستگی به بر ما شگفت نیست / بر ما عجب شکفتگی اندر بهارهاست» (کسراییی، ۱۳۹۱: ۸۳۰) «اینک که تیغه‌های تبرهای مست را / دارم به جان و تن / می‌بینم از فراز / بر سرزمین سوختگی یورش بهار» (کسراییی، ۱۳۹۱: ۴۷۴)

در هر دو نمونه، شاعر ابتدا از زخم‌هایی که در اثر ستم ظالمان بر سرزمین و جسم و روح او و مردم وارد شده است سخن می‌گوید؛ اما از نگاه او، دیری نمی‌پاید که بهار رهایی از راه می‌رسد. «بهار» از مهم‌ترین کلید واژه‌های امید بخش در شعر کسراییی است که بارها و بارها مژده آمدن آن را می‌دهد؛ اما امل دنقل، برخلاف کسراییی، گویی با بهار (الربيع) به کلی قهر است و به‌ندرت و با تردید از آن سخن می‌گوید. گویا مدلول واژه خوش‌طین بهار در شعر او دگر دیسی یافته‌است. او در قصیده «اسپار تا کوس» به قیصر روم توصیه می‌کند که همه را یک‌باره به دار بیاویزد تا چوبه دار کم‌تری مصرف شود:

«لکننی.. أوصیک إن تشأ شنقَ الجمیع / أن ترحم الشجر / لا تقطع الجذوع کی تنصبها

مشانقا / لا تقطع الجذوع / فریما یأتی الربیع / و العام عام الجوع» (دنقل، ۲۰۱۲: ۸۶-۸۷)

ترجمه: من به تو توصیه می‌کنم همه را دار بزنی که به درختان رحم کنی. درختان را قطع نکنی تا چوبه‌های دار نصب کنی. شاید بهار بیاید. امسال سال گرسنگی است.

واژه رعب‌آور چوبه‌های دار «مشائق»، شرایط سرزمین شاعر و تیرگی غالب بر روان وی را نشان می‌دهد. او با قید «فرّما» حتی آمدن بهار را با تردید بیان می‌کند. گویی زمان در شعر امل دنقل لعنت شده است. عناوین بیشتر قصائد او، هنگامه‌های وقوع حوادث فاجعه‌بار و شکست‌هاست.^۲ شکست ۱۹۶۷ اعراب از اسرائیل و درگیری مرگ‌بار میان مبارزان فلسطینی و دولت «اردن» که در سپتامبر ۱۹۷۰ رخ داد و به «أیلول الأسود» مشهور است، در شعر او بازتابی دردناک یافته است.

از دیگر زمان‌های پر کاربرد در شعر کسرای و دنقل واژه «شب» است. «شب از مفاهیم نمادینی است که در دوره معاصر، در شعر همه شاعران اجتماعی حضور دارد» (حسن‌لی، ۱۳۸۶: ۳۸۴) و «نماد سکوت، غم، خفقان و ظلم» (قبادی، ۱۳۷۵: ۹۰۶) و حاکمیت فضای استبداد و استمرار آن است. براهنی دوره معاصر را «عصر شب» می‌نامد و در این باره می‌نویسد:

عصر جدید را عصر شب نامیده‌ام. به دلیل ظلمانی بودنش و به ظمی همه‌جاگسترآلود بودنش. به دلیل پنهانی بودن جلوه‌هایش و شبانه بودن حرکت‌ها و حکومت‌هایش. به دلیل مخالفتش با روز و روشنی و... من اغلب شاعران و نویسندگان نیم قرن گذشته ایران را متعلق به عصر شب می‌دانم.
(براهنی، ۱۳۷۱: ۱۷۴)

«شب» در شعر دنقل از کلمه‌های پر کاربرد است. در دیوان او که واژه «بهار» به ندرت دیده می‌شود، واژه «شب» حدود پنجاه بار به کار رفته است. «(سوالمیه و سروطی، ۲۰۱۸: ۷۸) وصف شب، فضای شعر وی را سیاه‌پوش نموده است:

«...شبحُ الفرسان مازال علی وجه المدینة / صامتاً یأتی إذا جاء المساء / صامتاً ینفض
أطراف الرداء / / والمهامیز التي تحملها الأقدام. غاصت فی القلوب!» (دنقل، ۲۰۱۲:

(۱۵۸

ترجمه: سایه سوارکاران همواره بر چهره شب خودنمایی می‌کند. در شب در سکوت می‌آید. در حالی که
ساکت است اطراف لباس‌ها را گردگیری می‌کند. و مهمیزهای پای سوارکاران در قلب‌ها فرورفته
است!

«او با بیانی یأس‌آلود از شب برای بیان خفقان فضای سیاسی و فساد اجتماعی جامعه و
تشویش و غم‌های درونی خویش بهره می‌برد.» (لقطه، ۲۰۱۹: ۲)

«أعود مَخموراً إلى بیتی / فی اللیل الأخییر / یوقفنی الشرطی فی الشّارعِ لِشُبُهةٍ / یوقفنی
بُرهة! / وبعد أن أَرشوهُ أو اصلُ المسیر!» (همان: ۱۸۶)

ترجمه: در حالی که مست هستم به خان‌ام باز می‌گردم. در شب آخر پلیس به خاطر شگی که به من
کرده بود، من را در خیابان متوقف کرد، اندک‌زمانی مرا نگه داشت و بعد که به او رشوه دادم به مسیرم
ادامه دادم!

شب‌های دنقل با چنان ظلمتی شدید و عمیق همراه است که گویی پایانی ندارد؛ اما آنجا
که کسرای سخر از شب گفته است در کنار تصویر تیره آن، سحر و صبح امید را بشارت
می‌دهد:

«ای شمع شب‌کشیده، سحر می‌رسد بمان / وین سوز و دود و هجر به سر می‌رسد بمان»
(کسرای، ۱۳۹۱: ۸۵۹)

شاعر با کلمات «سوز، دود و هجر» شدت تاریکی شب، تیرگی ستم و آفت زدگی جامعه
را به تصویر می‌کشد؛ اما از نگاه امیدآفرین او سحر آزادی و پیروزی در راه است.

کسرای خود را چون مرغ آتشی می‌داند که روشنایی را به ارمغان می‌آورد و شب و
تیرگی را می‌زداید:

«من مرغ آتشم / شب را به زیر سرخ پر خویش می کشم.» (همان: ۱۶۱)
 «و اینک من / خاتم شاعران پیش‌میر / آخرین شمع به صبح رسیده این شب یلدا / شادی و
 سحر را / بشارت می آورم» (همان: ۶۱۶)

در ذهن خوش‌بین شاعر حتی تاریکی شب هم که معمولاً در سنت شعری با تیرگی
 زندگی سیاسی و اجتماعی قرین بوده است، دستخوش دگرذیسی و مدلول آن نویدبخش
 رهایی، اتحاد و پیروزی مردم شده است:

«شب ما چه باشکوه است / وقتی که تاریکی شهر را متحد می کند.» (کسرای، ۱۳۹۱: ۵۰۹)
 کسرای برخلاف دنقل، پیوسته به پایان شب تیره و رسیدن صبح پیروزی، چشم دوخته
 است و از نمادها به شیوه تقابلی استفاده کرده است تا احساسات و اندیشه خود را بهتر برای
 مخاطبان به تصویر کشد:

«کشتگان / سحر را نمی‌بینند / اما / صبح، حتمی الوقوع است» (همان: ۵۱۱). «صبح است /
 برخیز ای شب آمده غمگین غمگسار / کاین جامه سیاه غم آلوده بردریم / وز خون آفتاب
 / سهمی به راه توشه، بر زندگان بریم» (همان: ۷۲۲)

صبح که در شعر غالباً «نماد پایان ستم، روشنی، امید و آرامش و علامتی بر پایان شب
 است» (شوالیه، ۱۳۸۵: ۴/۹۰۵)، در شعر دنقل، ناگوار و آغشته به خون است:

«کلّ صباح... / افتح الصبور فی إرهاق / مغتسلاً فی مائه الرقاق / فيسقط الماء علی یدی
 دماً» (دنقل، ۲۰۱۲: ۱۸۵)

ترجمه: هر صبح شیر آب را با رنج می‌گشایم تا در آب زلالش شستشو دهم، آب بر دستانم به صورت
 خون می‌ریزد.

۲-۳. بازآفرینی اسطوره‌ها به منزله یک نشانه

یکی از مؤلفه‌های مهم در نشانه‌شناسی، کاربرد نمادین اسطوره‌هاست. این دو شاعر با
 استفاده از این اسطوره‌ها و با بازآفرینی آنها، آن‌گونه که خود می‌اندیشیدند، آرمان‌های

خود را با زبانی نمادین به مخاطب القا می نمودند. چون کاربرد اسطوره‌ها در شعر دو شاعر فراوان است در این جا به ذکر نمونه‌هایی بسنده می گردد.

«آرش کمانگیر» از مشهورترین و امیدبخش‌ترین اسطوره‌های شعر کسرایی است. او با خلق این حماسه، امید، عشق و پویایی را به ارمغان آورد. «بی تردید یکی از اهداف کسرایی از باززایی این اسطوره، انتقاد از وضعیت جامعه و ناامیدی حاکم بر آن است که حتی خود را بر روشن‌فکران و شاعران تحمیل کرده است.» (حسن‌پور آلاشتی، ۱۳۸۸: ۹۳) افزون بر اعتراض، کسرایی ظهور قهرمانی نجات بخش همچون آرش را برای رهایی از آشفتگی‌ها انتظار می کشید.

«منم آرش / چنین آغاز کرد آن مرد با دشمن / منم آرش / سپاهی مرد آزاده...» (کسرایی، ۱۳۹۱: ۱۰۸)

از نگاه کسرایی، آرش «پیک امید» برای دل‌های سوخته ایرانیان است:

«هزاران چشم گویا و لب خاموش / مرا پیک امید خویش می داند» (همان: ۱۱۱)

در این قصیده «کسرایی به سان عمو نوروز در اوج سرمای زمستان، همواره نوید فرارسیدن بهاران سرسبز را می دهد.» (حیدری، ۱۳۹۴: ۱۱۹) روایت آرش از زبان عمو نوروز، همگان را به بیداری، تکاپو، خیزش و امیدواری فرامی خواند و این اوج بالندگی و امید است:

«آری، آری، زندگی زیباست / زندگی آتشگهی دیرنده پابرجاست / گر بیفروزش، رقص شعله‌اش در هر کران پیداست / ورنه، خاموش است و خاموشی گناه ماست» (کسرایی، ۱۳۹۱: ۱۰۳)

رستم، از دیگر اسطوره‌های امیدبخش و پیروزی‌آفرین شعر کسرایی و نماد پهلوانی خستگی‌ناپذیر در برابر بیدادگران است. قهرمانی که به بی‌عدالتی و ظلم تن در نمی دهد و از نبرد او، امید به رهایی و آزادی در دل‌های مردمان همواره زنده می شود:

«به زیر شاه‌بال سایه گستر / چه رستم‌ها که آوردم به میدان / چه بی‌سامان به هر کوهی پریدم / که امید بزرگم یافت سامان» (همان: ۱۰۷)

نقطهٔ مقابل کسرای در نوع بازآفرینی اسطوره‌ها، دنقل است. در جای‌جای دیوان او اسطوره‌ها با چهره‌ای عبوس به عزا نشسته‌اند. به عقیدهٔ منتقدان، دنقل در استفادهٔ گسترده و ژرف از میراث گذشته مهارتی کم‌نظیر داشته است «برع براعة کبيرة في كل توظيفاته التراثية.» (عشری زاید، ۱۹۸۰، ۲۰۳) وی «با روحیهٔ مبارزه‌جویی و اعتراضی خود از نمادهای تاریخی، مذهبی و اسطوره‌ای بهره‌برداری‌های شاعرانه می‌نماید و می‌تواند جان تازه‌ای به شعر مقاومت و پایداری بدهد و پیوندی عمیق میان واقعیت موجود در جهان معاصر عرب و اوضاع نابسامان سیاسی و اجتماعی آن با اندیشه‌های گذشتگان بزند.» (سلیمی و چقازردی، ۱۳۸۸: ۷۳-۷۴) یکی از افسانه‌های دوران جاهلی که امل دنقل آن را با مدلولی امروزی زنده کرد، گفتگو بین «عنتره»، شاعر عصر جاهلی، و زنی به نام «زرقاء‌الیمامه» است. شاعر در قصیدهٔ «البكاء بین یدی زرقاء‌الیمامه» با استفاده از این افسانه، تلخی وضعیت موجود جهان عرب را به شکلی بسیار اندوه‌بار مجسم نموده است. این قصیده که دنقل آن را بعد از شکست تلخ اعراب از اسرائیل سرود، در آن ایام، شهرتی بی‌نظیر یافت. ناقد یمنی «عبدالعزیزالمقالح» در این مورد می‌گوید: «فلیس قبلها قصیده و لیس بعدها قصیده نالت ما نالته من الشهرة و الذیوع.» (المقالح، ۱۹۸۷: ۱۱)

ترجمه: هیچ قصیده‌ای چه قبل از آن و چه پس از آن، به شهرت و شیوع این قصیده دست نیافت. «این قصیده از زبان یکی از سربازان شکست خورده و مجروح، روایت می‌شود و «زرقاء» پیشگوی دانا که رمزی برای آگاهی از بروز خطر و هشداردهنده است، به پاداشی جز خواری دست نمی‌یابد» (عشری زاید، ۱۹۷۸: ۲۲۵).

«أيتها العرّافة المقدسة .. / ماذا تفيد الكلمات البائسة ؟ / قلت لهم ما قلت عن قوافل الغبارُ

.. / فاتهموا عينيك، يا زرقاء، بالبوار...» (دنقل، ۲۰۱۲: ۱۰۱-۱۰۰)

ترجمه: ای پیشگوی مقدس! واژه‌های بینوا چه فایده‌ای دارند؟ به آنان هر چه بایست از کاروان‌های غبار گفتی... ای زرقاء آنان چشمانت را به تباہی متهم کردند...

دنقل شخصیت‌هایی همچون «اوزیریس، مسیح و یوسف» را به کار می‌گیرد و از بین تمام ابعاد این شخصیت‌ها فقط به ویژگی مرگ و نیستی آنها می‌پردازد و از ویژگی‌های دیگری همچون رستاخیزی، پاکدامنی و... الهام نمی‌گیرد.

ایزیس و اوزیریس از جمله اسطوره‌های برجسته مصر باستان و نماد زندگی دوباره هستند. در اسطوره‌های کهن، هنگامی که اوزیریس خدای باروری و نمونه برکت کشته می‌شود، همسرش ایزیس تمام تلاش خود را برای رستاخیزی او به کار می‌گیرد. سرانجام موفق به زنده کردن او می‌شود؛ در نتیجه، رونق بار دیگر به کشور باز می‌گردد. بنابراین برای زنده شدن اوزیریس، وجود ایزیس لازم و ضروری است. این در حالی است که در روزگار شاعر، به هیچ وجه ایزیسی به دنیا نمی‌آید که بخواهد اوزیریس را نجات دهد. (صدری کوپایی، ۱۳۹۴: ۱۴۸)

در شعر دنقل که ناامیدی غالب و در همه جا پراکنده شده است، کارکرد این اسطوره نیز که رستاخیزی دوباره روح آن است، تغییر یافته است:

«ربّما أحياك يوما دمع ايزيس المقدس / غير أنا لم نعد ننجب إيزيس جديدة / لم نعد نصغي إلى صوت نشيج / ثقلت آذاننا منذ غرقنا في الضجيج / لم نعد نسمع..... إلّا الطلقات» (دنقل، ۲۰۱۲: ۱۶۱)

ترجمه: شاید روزی اشک ایزیس مقدس تو را زنده کند، جز اینکه ما دیگر ایزیس جدیدی را به دنیا نمی‌آوریم. دیگر صدای هق هق و گریه را نمی‌شنویم و از زمانی که در سر و صدا و شلوغی غرق شدیم گوش‌هایمان سنگین شده و دیگر شنیدن صدایی جز صدای تیر و شلیک برای ما امکان‌پذیر نیست.

دنقل، نماد «متنبی» را در کنار نمادهای «کافور و سیف الدوله» به کار می‌برد. «متنبی» در جوانی به «سیف الدوله» پیوست و در حملاتش به روم، وی را همراهی می‌کرد و در این راه، از هیچ فداکاری‌ای دریغ نمی‌کرد... او همواره به امیرانی چون «سیف الدوله» که از نژاد خالص عرب بودند، امید بسته بود. (فاخوری، ۱۳۸۰: ۴۶۵) چندی نگذشت که «متنبی» به درخواست «کافور اخشیدی» به مصر رفت. دنقل آن دوره تلخ از زندگی «متنبی» که در حضور «کافور» بوده است، توصیف می‌کند؛ چرا که این دوره با واقعیت جامعه تناسب بیشتری دارد. «کافور نماد حاکمان مستبد و نالایق و شکست معاصر است. شاعر با مقایسه بین «کافور» و «سیف الدوله» تفاوت موجود بین واقعیت شکست معاصر با رؤیای رهایی از استبداد و استعمار را تجسم نموده است.» (سلیمان، ۲۰۰۷: ۲۱۱) او از زبان «متنبی» و با بیانی آکنده از حسرت می‌گوید:

«أَمثل ساعة الضحى بين يدي كافور / ليطمئن قلبه، فما يزال طيره المأسور / لا يترك السجين
و لا يطير!» (دنقل، ۲۰۱۲: ۱۷۶-۱۷۲)

ترجمه: صبحدم در مقابل چشمان کافور ظاهر می‌گردم تا دلش آرام گیرد که همچنان پرنده اسیرش قفس را ترک نکرده و پرواز نمی‌کند!

۳. نتیجه‌گیری

- دوگانه «یأس و امید» در شعر دو شاعر براساس کاربست برخی از مؤلفه‌های نشانه‌شناسی مکان-زمان، اسطوره‌ها بررسی شد. اگر چه اوضاع سیاسی و اجتماعی زمانه دو شاعر تقریباً یکسان و درون‌مایه شعر آنها اعتراض به وضع موجود است؛ اما از نمونه‌های ذکر شده روشن شد در روزگار کسرایی که مرگ و ناامیدی بر فضای ذهنی شاعران سایه افکنده

بود، او خوش‌بینانه فردایی روشن را انتظار می‌کشید؛ درحالی‌که بر فضای سروده‌های امل دنقل، همواره سایه سنگین مرگ و یأس حاکم است.

- به تبع این نگاه متفاوت دو شاعر، مکان و زمان و اسطوره‌ها در شعر کسرای، کاربردی امیدآفرین و رهایی‌بخش به خود گرفته‌است؛ اما در شعر امل دنقل مکان و زمان و اسطوره‌ها، با بازآفرینی اندوهگینانه و یأس‌آلود او، به کابوس‌هایی از ترس و وحشت و ناکامی تبدیل شده‌اند.

- و در پایان، با نگاهی انتقادی مبتنی بر تحلیل نشانه‌شناسی، چنین استنباط می‌گردد که شعر سرشار از نشاط و امید سیاوش کسرای، گاه‌گاهی از صور خیال شعری کم‌بهره است و بیشتر به نثر شباهت دارد و این ضعف شعر اوست. در مقابل، شعر امل دنقل، اگرچه از لحاظ محتوا، در بیان تاریکی‌ها گاهی راه افراط پیموده است، اما از نظر هنر شعری، خلق معنا و هنجار‌گریزی‌های زبانی بسیار قوی و گاه شگفت‌انگیز است.

یادداشت‌ها

۱. «خمارویه بن احمد بن طولون» یکی از پادشاهان بنی طولون در مصر و شام بود که هیچ‌گاه دست از خوشگذرانی برنمی‌داشت. او دخترش «قطر الندی» را به عقد «معتضد عباسی» درآورد. (ر. کک:

ابن خلکان، ۱۹۷۷، ۲/ ۲۴۹-۲۵۱)

۲. از برجسته‌ترین قصاید دنقل درباره این حوادث قصیده «لا تصالح» و «البكاء بین یدی زرقاء الیمامة» است. قصیده «لا تصالح» وصیت ده‌گانه شاعر جاهلی «کلیب» به برادرش مبنی بر عدم صلح با دشمن است. شاعر آن را پیش از موافقت‌نامه کمپ دیوید که به صلح میان مصر و اسرائیل انجامید سرود و با هر گونه سازش مخالفت کرد. (چقازردی، ۱۳۸۶: ۴۸)

کتابنامه

- ابن خلکان، ابوالعباس شمس‌الدین. (۱۹۹۷). *وفیات الأعیان و أنباء الزمان*. جلد دوم. تحقیق احسان عباس. بیروت: دارصادر.
- ابوزیان، فاتح محمد ابوبکر. (۲۰۱۷). «سیمایه‌ی التداخل النصی فی شعر أمل دنقل». *المؤتمر الدولي الثالث للدراسات اللغویة والأدبیة*. مالیزیا: جامعه‌ی المدینة العالمی.
- احمدی، بابک. (۱۳۷۱). *از نشانه‌های تصویری تا متن*. چاپ اول. تهران: مرکز.
- احمدی، بابک. (۱۳۸۰). *تأویل و ساختار متن*. جلد اول. چاپ پنجم. تهران: مرکز.
- امین مقدسی، ابوالحسن و سالمی، محمد. (۱۳۹۹). «اثر النکسۃ فی شعر أمل دنقل (دراسة سیمیائیة علی ضوء منهجیة مایکل ریفاتر)». *مجلة دراسة فی اللغة العربیة و آدابها*. دوره ۱۱، ش ۳۱، صص ۱-۲۲.
- براهنی، رضا. (۱۳۷۱). *طلا در مس*. جلد دوم. تهران: مؤلف.
- چقازردی، اکرم. (۱۳۸۶). «*نمادهای ادب مقاومت در شعر دنقل*». به راهنمایی علی سلیمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی. دانشگاه رازی.
- چندلر، دانیل. (۱۳۸۷). *مبانی نشانه‌شناسی*. ترجمه مهدی پارسا. چاپ چهارم. تهران: سوره.
- حسن‌لی، کاووس. (۱۳۸۶). *گونه‌های نوآوری در شعر معاصر ایران*. چاپ دوم. تهران: ثالث.
- حسین، خالد. (۲۰۰۰). *شعریة المكان فی الروایة الجدیة (الخطاب الروائی لإدوار الخراط نموذجاً)*. الرياض: مؤسسه الیمامة الصحفیة.
- حیدری، حسن و فرزانه، فاطمه. (۱۳۹۴). «کاربرد نمادین نام‌ها و باورهای آیینی - اسطوره‌ای در شعر سیاوش کسرای». *فصلنامه علمی پژوهشی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی سنندج*. دوره ۷، ش ۲۲، صص ۱-۳۰.
- دنقل، أمل. (۲۰۱۲). *الأعمال الكاملة*. الطبعة الثانية. مصر: دارالشروق.
- الدوسری، احمد. (۲۰۰۴). *امل دنقل شاعر علی خطوط النار*. الدوحة: القسمة العربیة للدراسات و النشر.

- سلیمی، علی و چقازردی، اکرم. (۱۳۸۸). «نمادهای پایداری در شعر معاصر مصر (مطالعه مورد پژوهانه: أمل دنقل)». *ادبیات پایداری*. دوره ۱، ش ۱، صص ۷۱-۸۸.
- سوالمیة، الصافیة و سروطی، مروة. (۲۰۱۸). «*الحقول الدلالية في شعر أمل دنقل*». محمد الصديق معوش. رسالة الماجستير في اللغة العربية و آدابها، جامعة الشهيد حمدة لخضر - الوادي.
- شوالیه، ژان و گربران، آلن. (۱۳۸۵). *فرهنگ نمادها*. جلد چهارم. ترجمه سودابه فضاییلی. چاپ اول. تهران: جیحون.
- صدری کوپایی، اعظم. (۱۳۹۴). «*بررسی و تحلیل حضور اسطوره ایزیس و اوزیریس در شعر معاصر عربی (با تکیه بر شعر صلاح عبدالصبور، أمل دنقل، سمیح القاسم)*». علی نجفی ایوکی. پایان نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی. دانشگاه کاشان.
- صفوی، کورش. (۱۳۹۴). *آشنایی با نشانه‌شناسی ادبیات*. چاپ دوم. تهران: علمی.
- ضیمران، محمد. (۱۳۸۳). *درآمدی بر نشانه‌شناسی هنر*. چاپ دوم. تهران: قصه.
- طاهری‌نیا، علی باقر و همکاران. (۱۳۹۹). «تحلیل نشانه‌شناسی انتقادی قصیده (العشاء الأخير) با تکیه بر روش متنی و فرامتنی فرکلاف و روش کنش تحلیل تئوون لیون». *مجله ادب عربی*. دوره ۱۲، ش ۲، صص ۱-۲۲.
- طلوعی آذر، عبدالله و حق‌بین، شبنم. (۱۳۸۹). «تحلیل منظومه آرش کمانگیر سیاوش کسرای بر اساس بن مایه امید». *همایش کشوری افسانه*. اراک: انجمن زبان و ادبیات فارسی ایران. ۲۸ مهر ۱۳۸۹.
- عباس، احسان. (بی‌تا). *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*. کویت: عالم المعرفة.
- عبید، محمد صابر. (۲۰۱۰). *فضاء الكون الشعري من التشكيل الى التديل*. بیروت: دار النینوی.
- عشری زاید، علی. (۱۹۸۰). «توظیف التراث العربی فی شعرنا المعاصر». *مجله الفصول*. العدد ۱، صص ۲۰۳-۲۲۰.

- عشری زاید، علی. (۱۹۷۸م). *استدعاء الشخصيات التراثية في الشعر العربي المعاصر*. الطبعة الأولى. طرابلس: الشركة العامة للنشر والتوزيع.
- الفاخوری، حنا. (۱۳۸۰). *تاریخ الأدب العربي*. چاپ دوم. تهران: توس.
- فرهنگی، سهیلا و یوسف پور، محمد کاظم. (۱۳۸۹). «نشانه‌شناسی شعر (الفبای درد) سروده قیصر امین پور». *فصلنامه علمی و پژوهشی کاوش‌نامه*. دوره ۱۱، ش ۲۱، صص ۱۴۳-۱۶۵.
- قادری، آزاده و سیدی، سید حسین. (۱۳۹۹). «خوانش نشانه‌شناختی با رویکردی لایه‌ای از زبان شعر أمل دنقل مطالعه موردی قصیده (البكاء بین یدی زرقاء الیمامة)». *مجله زبان و ادبیات عربی دانشگاه فردوسی مشهد*. دوره ۱۲، ش ۱، صص ۶۰-۷۶.
- قبادی، حسینعلی. (۱۳۷۵). «تحقیق در نمادهای مشترک حماسی و عرفانی در ادبیات فارسی با تأکید بر شاهنامه و آثار مولوی». علی شیخ الاسلامی. رساله دکتری زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- قبادی، حسینعلی و کلاهچیان، فاطمه. (۱۳۸۶). «تحلیل امید و یأس در اندیشه و داستان‌پردازی مولوی». *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*. دوره ۴، ش ۱۷، صص ۱۴۹-۱۷۴.
- قنوتی، خسرو. (۱۳۸۹). «انسان در شعر معاصر با تأکید بر شعر سهراب سپهری، نادر نادرپور، سیاوش کسرای و سیمین بهبانی». مختار ابراهیمی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی. دانشگاه شهید چمران.
- کسرای، سیاوش. (۱۳۹۱). *مجموعه اشعار (از آوا تا هوای آفتاب)*. چاپ چهارم. تهران: نگاه.
- گیرو، پیر. (۱۳۸۰). *نشانه‌شناسی*. ترجمه محمد نبوی. تهران: آگاه.
- المقالح، عبد العزیز. (۱۹۸۷). *مقدمة الاعمال الشعرية الكاملة لأمل دنقل*. الطبعة الثالثة. القاهرة: المكتبة مدبولی.
- مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۴). *دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر*. ترجمه مهراں مهاجر و محمد نبوی. تهران: آگاه.

- ناصری، ناصر و مهری قریشی. (۱۳۹۲). «تجلی یأس و امید در شعر سیاوش کسرای». *بهارستان سخن*. دوره ۹، ش ۲۱، صص ۳۷-۵۶.
- نجفی ایوکی، علی و زهرا و کیلی. (۱۳۹۲). «نشانه شناسی سروده (کلمات سبارتا کوس الأخيرة)». *نقد ادب معاصر عربی*. دوره ۳، ش ۴، صص ۱۷۲-۲۰۴.
- نژادخلیلی، موسی. (۱۳۹۶). «*جلوه‌های آزادی و میهن پرستی در اندیشه شعرای معاصر افریقا (مطالعه موردی أمل دنقل، مفدی زکریا و محمد الفیتوری)*». پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، دانشکده علوم و ادبیات انسانی.
- هلال، عبدالناصر. (۲۰۰۹). *رؤية العالم في شعر أمل دنقل*. کفرشیخ: العلم و الايمان للنشر و التوزيع.

